

مرکز اطلاعات آران علمی ایران
تیر ۱۳۸۰
مرکز اطلاعات آران علمی ایران
تیر ۱۳۸۰

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بررسی ساختاری و محتوایی شعر جنگ

۱۳۸۰ / ۸ / ۳۰

به وسیله‌ی

غلامرضا کافی

پایان نامه

ارائه شده به دانشکده‌ی تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از
فعالیت‌های تحصیلی لازم برای اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد

در رشته

زبان و ادبیات فارسی

013727

از

دانشگاه شیراز

شیراز، ایران

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته‌ی پایان نامه با درجه‌ی عالی
امضای اعضای کمیته‌ی پایان نامه:

دکتر کاووس حسن لی، استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی .....
دکتر منصور رستگار فسایی، استاد بخش زبان و ادبیات فارسی .....
محمد حسین کرمی، دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی .....
تیر ۱۳۸۰

۳۵۹۳۳

یا حق

به یاد همه کسانی که برای سر بلندی میهنم
از جان گذشتند

و تقدیم به همسر
که همچنان با یاد جنگ می‌سراید

سپاسگزاری

با سپاس از استاد عزیز و ارجمند جناب آقای دکتر کاووس حسن‌لی که عالمانه و صبورانه مرا در کار این رساله راهنمایی کردند. و با تشکر از استاد فرزانه و دانشمند جناب آقای دکتر منصور رستگار فسایی و استاد ارجمند جناب آقای دکتر محمد حسین کرمی که در این راه لطف و عنایتشان را شامل حال خود یافتم. و با خاکساری و احترام نسبت به تمامی استادان بخش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز که آموختن از محضرشان خاطره‌ای است که تا زیستن با من است.

چکیده

بررسی ساختاری و محتوایی شعر جنگ

به وسیله‌ی

غلامرضا کافی

جریانهای ادبی در طول تاریخ، تحت تأثیر پدیده‌های اجتماعی شکل گرفته‌اند.

جنگ ایران و عراق به عنوان یک پدیده‌ی عظیم اجتماعی، با حضوری هشت ساله، به خوبی در شعر این مرز و بوم تأثیر گذاشته است. واژگان، اصطلاحات و تعبیرات خاص جنگ و بازتاب مضامینی همچون شهید، شهادت، جانباز، آزاده و نیز انگیزش‌های عاطفی فرزندان، همسران و خانواده‌ی شهدا، در شعر این عصر، نوع ادبی خاصی را پدید آورده است که از آن می‌توان به «شعر جنگ» یا «سبک شعر جنگ» تعبیر کرد.

کار این رساله در چند مرحله، یعنی گردکردن و مطالعه‌ی منابع، یادداشت نکته‌ها، تنظیم برگه‌ها، تحلیل یافته‌ها و بالاخره نگارش صورت گرفته است.

این رساله، در دوازده گفتار، سامان یافته است. در گفتار اول به عنوان مقدمه از جنگ و ادبیات مقاومت همراه با انعکاس نقد و نظرهای مختلف سخن رفته است.

گفتار دوم به پیشینه‌ی تحقیق اختصاص دارد و در آن هشت کتاب به عنوان سابقه‌ی برای این تحقیق مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند. در گفتار سوم روش تحقیق، سیر مراحل تدوین و شرح منابع به طور مختصر آمده است.

در گفتار چهارم مختصری از تأثیر پدیده‌های اجتماعی بر جریانهای ادبی، از قرن چهارم تا قبل از انقلاب اسلامی نشان داده شده است. در گفتار پنجم وضعیت شعر، پیش از انقلاب اسلامی و پس از آن، از دو منظر محتوا و قالب مورد بررسی قرار گرفته است.

در گفتار ششم ویژگی‌های لفظی و ساختاری دوره‌ی جنگ مورد بررسی قرار گرفته‌اند. اهمیت و افزونی غزل و احیای قالب‌های مثنوی و رباعی از نکات برجسته‌ی این فصل است.

در گفتار هفتم به ویژگی‌های معنایی و جان‌مایه‌های شعر دوره‌ی جنگ پرداخته شده است. رجز و حماسه، ستم ستیزی، حضور مذهب و نمادهای آن و تکریم انقلابیون تاریخ، از عمده‌ترین درون‌مایه‌های شعر این دوره شناخته شده‌اند.

در گفتار هشتم ویژگی‌های لفظی و ساختاری شعر دوره‌ی پس از جنگ مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. افول قالب‌هایی همچون رباعی و دو بیت، رواج قالب‌های نوین و رونق منظومه‌پردازی از نکات قابل توجه این فصل است.

در گفتار نهم درون‌مایه‌های شعر دوره‌ی پس از جنگ باز شناخته شده‌اند. حسرت، واگویه، اعتراض و تحذیر فراموشی، از عمده‌ترین این درون‌مایه‌هاست.

در گفتار دهم به جایگاه زن در شعر جنگ و جایگاه شعر زن در جنگ پرداخته شده است.

در گفتار یازدهم نگاه انتقادی برخی شاعران به جنگ، همراه با تحلیل و نقد و نظر، بازتاب داده شده است.

حاصل این رساله تأیید نوع ادبی خاصی به نام «شعر جنگ» می‌باشد، که در گفتار دوازدهم، یعنی فصل نتیجه‌گیری، همراه با چند پیشنهاد در خصوص تحقیق پیرامون این نوع شعر مورد تأکید قرار گرفته است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	گفتار اول - مقدمه
۱۳	گفتار دوم - پیشینه ی تحقیق
۲۴	گفتار سوم - روش تحقیق و مواد و منابع
۲۴	۳-۱) سیر مراحل مختلف تحقیق و تدوین
۲۴	۳-۲) شرح منابع
۲۴	۳-۲-۱) کتاب ها
۲۴	۳-۲-۱-۱) کتابهای علمی
۲۵	۳-۲-۱-۲) جُنک ها
۲۶	۳-۲-۱-۳) دیوان ها و مجموعه شعرها
۲۷	۳-۲-۲) روزنامه ها
۲۷	۳-۲-۳) مجلات
	گفتار چهارم - مختصری از تأثیر و تأثر پدیده های اجتماعی و جریان های
۲۸	ادبی
۳۴	گفتار پنجم - وضعیت شعر پیش از انقلاب اسلامی و پس از آن
۳۴	۵-۱) محتوا
۳۹	۵-۲) قالب
۴۵	گفتار ششم - ویژگی های لفظی و ساختاری شعر دوره ی جنگ
۴۵	۶-۱) تازگی زبان

- ۴۸..... (۶-۱-۱) نهضت ترکیب سازی
- ۵۴..... (۶-۱-۲) جستجوی قافیه و ردیف نو
- ۶۴..... (۶-۱-۳) جسارت زبانی
- ۶۷..... (۶-۱-۴) تعابیر و تصاویر خاص جنگ
- ۷۶..... (۶-۲) گستره ی واژگان
- ۷۷..... (۶-۲-۱) اسامی خاص
- ۸۱..... (۶-۲-۲) واژه ها و اصطلاحات نظامی
- ۸۵..... (۶-۲-۳) واژه ها و اصطلاحات احیا شده ی جنگ قدیم
- ۸۹..... (۶-۲-۴) ترکیب های بسیط با استفاده از اصطلاحات جنگ
- ۹۰..... (۶-۲-۵) اصطلاحات و واژه های جدید جنگ
- ۹۱..... (۶-۲-۶) واژه ها و اصطلاحات انقلابی و مذهبی
- ۹۴..... (۶-۳) اهمیت قالب ها
- ۹۶..... (۶-۳-۱) قصیده
- ۱۰۱..... (۶-۳-۲) غزل
- ۱۱۶..... (۶-۳-۳) مثنوی
- ۱۳۱..... (۶-۳-۴) رباعی
- ۱۳۹..... (۶-۳-۵) دوبیتی
- ۱۴۴..... (۶-۳-۶) چار پاره
- ۱۵۰..... (۶-۳-۷) قالب های نو
- ۱۵۶..... (۶-۴) تسامح در برخی سنت ها
- ۱۵۷..... (۶-۴-۱) تصرف در شکل
- ۱۶۰..... (۶-۴-۲) تسامح در قافیه

- گفتار هفتم- ویژگی های درونی و جان مایه‌ی شعر دوره‌ی جنگ..... ۱۶۳
- ۱۶۳ (۷-۱) رجز و حماسه .....
- ۱۶۴ (۷-۱-۱) شعار زدگی .....
- ۱۶۸ (۷-۱-۲) واقع نگاری .....
- ۱۷۰ (۷-۱-۳) مقاصد و کار کردهای رجز .....
- ۱۷۴ (۷-۱-۴) نمادهای حماسی جنگ .....
- ۱۷۴ (۷-۱-۴-۱) نمادهای اسطوره ای - تاریخی .....
- ۱۷۵ (۷-۱-۴-۲) نمادهای مذهبی - تاریخی .....
- ۱۷۶ (۷-۱-۵) ویژگی سروده های حماسی جنگ .....
- ۱۸۲ (۷-۲) ستم سیتزی و حمایت از مظلوم .....
- ۱۸۷ (۷-۳) صبح و سحر و بیداری .....
- ۱۹۱ (۷-۴) حضور مذهب و نمادهای آن .....
- ۱۹۳ (۷-۴-۱) جلوه گاههای حضور مذهب در شعر جنگ .....
- ۲۰۲ (۷-۵) بهره‌گیری از الفاظ، اصطلاحات و تعبیرات عرفانی .....
- ۲۰۶ (۷-۶) پیوند با تاریخ .....
- ۲۰۷ (۷-۶-۱) تکریم انقلابیون .....
- ۲۱۱ (۷-۶-۲) تطبیق تاریخ .....
- ۲۱۴ (۷-۷) گرایش به سبک هندی .....
- ۲۱۷ (۷-۷-۱) آشنایی زدایی .....
- ۲۱۸ (۷-۷-۲) پارداکس (نقیض نما) .....
- ۲۱۸ (۷-۷-۳) تشخیص .....
- ۲۱۸ (۷-۷-۴) حس آمیزی .....
- ۲۱۹ (۷-۷-۵) وابسته‌ی عددی .....

- گفتار هشتم- ویژگی‌های لفظی و ساختاری شعر دوره ی پس از جنگ ۲۲۱
- ۸-۱) وضعیت قالب‌ها ۲۲۳
- ۸-۱-۱) غزل ۲۲۴
- ۸-۱-۱-۱) ویژگی‌های غزل این دوره ۲۲۶
- ۸-۱-۲) مثنوی ۲۳۹
- ۸-۱-۲-۱) ویژگی‌های مثنوی ۲۴۳
- ۸-۱-۲-۲) ویژگی منظومه‌ها ۲۵۶
- ۸-۱-۳) قالب‌های نو ۲۶۷
- ۸-۱-۳-۱) دلایل رویکرد به قالب‌های نو ۲۶۹
- ۸-۱-۴) سایر قالب‌ها ۲۷۳
- ۸-۲) تصرف‌های زبانی ۲۷۶
- ۸-۳) واژگان جدید این دوره ۲۸۲
- ۸-۴) تسامح در برخی سنت‌ها ۲۸۵
- گفتار نهم- ویژگی‌های معنایی و جان‌مایه شعر دوره‌ی پس از جنگ ۲۹۰
- ۹-۱) حسرت، مضمون فراگیر ۲۹۰
- ۹-۲) واگویه‌های دل‌تنگی ۲۹۸
- ۹-۳) شعر اعتراض ۳۰۳
- ۹-۳-۱) اعتراض به سکوت جهانی ۳۰۴
- ۹-۳-۲) اعتراض به دگرگونی ارزشها ۳۰۷
- ۹-۳-۳) اعتراض به تجمل‌گرایی و دنیا‌طلبی ۳۰۷
- ۹-۳-۴) اعتراض به بی‌دردی ۳۰۹
- ۹-۳-۵) مذمت اهل ریا و فرصت‌طلبان ۳۱۰
- ۹-۳-۶) شکوه از فریبکاری ۳۱۲

- ۳۱۲..... (۹-۳-۷) شکوه از فراموشی گذشته
- ۳۱۳..... (۹-۳-۸) گلایه از شاعران سکوت کرده
- ۳۱۳..... (۹-۴) تحذیر و تذکر
- ۳۱۴..... (۹-۴-۱) فراموشی شهدا
- ۳۱۵..... (۹-۴-۲) فراموشی روزهای جنگ
- ۳۱۶..... (۹-۴-۳) تذکر بیداری
- ۳۱۷..... (۹-۴-۴) عافیت ستیزی
- ۳۱۷..... (۹-۴-۵) دلجویی فرزندان شهدا
- ۳۱۷..... (۹-۴-۶) دانستن قدر موقعیت
- ۳۱۸..... (۹-۵) توصیف
- ۳۱۸..... (۹-۵-۱) وصف شهدا
- ۳۲۲..... (۹-۵-۲) توصیف رزمندگان و بسیجیان
- ۳۲۳..... (۹-۵-۳) وصف جبهه
- ۳۲۴..... (۹-۵-۴) توصیف جانبازان
- ۳۲۶..... (۹-۵-۵) وصف مفقود شده ها
- ۳۲۹..... (۹-۵-۶) توصیف اسرا
- ۳۳۰..... (۹-۵-۷) شهدای تفحص
- ۳۳۰..... (۹-۵-۸) شهدای بمباران
- ۳۳۱..... (۹-۵-۹) توصیف خانواده ی شهدا
- ۳۳۳..... (۹-۶) حضور نمادهای گونه‌گون
- ۳۳۵..... (۹-۶-۱) نماد شهید
- ۳۳۶..... (۹-۶-۲) نمادهای اسطوره‌ای، تاریخی و مذهبی
- ۳۳۷..... (۹-۶-۳) نمادهای انقلابی

- ۳۳۸.....(۹-۶-۴) نمادهای بیداری
- ۳۳۹ .....(۹-۶-۵) نمادهای طبیعت
- ۳۴۰.....(۹-۶-۶) نمادهای جهانی
- ۳۴۱.....(۹-۶-۷) نمادهای منفی
- ۳۴۳.....**گفتار دهم- زن و شعر جنگ**
- ۳۴۳.....(۱۰-۱) جایگاه زن در شعر جنگ
- ۳۵۴ .....(۱۰-۲) جایگاه شعر زن در جنگ
- ۳۵۴ .....(۱۰-۲-۱) ویژگی های لفظی و ساختاری
- ۳۶۵ .....(۱۰-۲-۲) ویژگی های معنایی و جان مایه
- ۳۷۱.....**گفتار یازدهم- انتقاد از جنگ**
- ۳۷۳ .....(۱۱-۱) واقع نگری و واقع نگاری جنگ
- ۳۷۵ .....(۱۱-۲) عناد و مخالفت با جنگ
- ۳۷۹.....**گفتار دوازدهم- نتیجه گیری و پیشنهاد**

فهرست یادداشت ها

۳۸۱.....	گفتار اول
۳۸۳.....	گفتار دوم
۳۸۴.....	گفتار چهارم
۳۸۵.....	گفتار پنجم
۳۸۷.....	گفتار ششم
۴۰۷.....	گفتار هفتم
۴۱۵.....	گفتار هشتم
۴۲۴.....	گفتار نهم
۴۳۲.....	گفتار دهم
۴۳۷.....	گفتار یازدهم
۴۳۹.....	کتابنامه

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۲۲۴.....	جدول شماره ۱- افزونی قالب غزل (در دوره‌ی پس از جنگ)
۲۲۷.....	جدول شماره ۲- رشد به کارگیری وزن بلند در غزل (در دوره‌ی پس از جنگ)
۲۶۹.....	جدول شماره ۳- افزونی قالبهای نو (در دوره‌ی پس از جنگ)

گفتار اول

مقدمه

جریانهای ادبی در طول تاریخ تحت تأثیر پدیده‌های اجتماعی شکل گرفته‌اند.

جنگ ایران و عراق به عنوان یک پدیده‌ی عظیم و تأثیر گذار اجتماعی که نزدیک به یک دهه را به خود اختصاص داده است، از منظر خوشایند و ناخوشایند، بازتابهایی در رایج‌ترین هنر نوشتاری یعنی «شعر» داشته است. این حادثه‌ی هشت ساله که به نوعی تمام مردم ایران با آن درگیر بودند، دارای واژگان، اصطلاحات و تعبیرات خاصی است که می‌تواند نوع ادبی ویژه‌ای را از لحاظ زبان، به عنوان بستر شیشه و سنگ شعر، پدید آورد. گذشته از این، انگیزشهایی عاطفی همچون شهادت، تشییع شهدا، مرگ، ویرانی، بی‌خانمانی و هجرت، فرزندان، مادران و همسران شهدا و ...، بستر عظیمی برای تداعی معانی عاطفه‌مند است. بدیهی است که جنگ از رجز و حماسه نیز خالی نیست و آنگاه که صبغه‌ی تقدس نیز به خود می‌گیرد، بازتاب باورها و اعتقادات دینی و مذهبی را هم دستمایه خواهد داشت. و بالاخره اینکه پایان یافتن جنگ، اصلاً به معنی پایان یافتن عمر این واژگان و اصطلاحات و تعبیرات نیست. ضمن اینکه با خاموش شدن آتش جنگ، واقعیت‌های دیگری از خاکستر آن سر بر می‌آورند و مضمون‌های تازه‌ای به تعبیر، دریچه می‌گشایند.